

Liaudiška mirties samprata

Aušra Jurčikonytė

Įvadas

Anot Arnoldo van Gennepo, individo egzistenciją lemia pora esminių perėjimo ritualų: brendimas, pilnametystė, santuoka ir mirtis. Kiekvienas etapas turi savo apeigas ir simbolius. Mirties perėjimo ritualą sudaro du pagrindiniai įvykiai, t. y. atskyrimo ritualas (velionio ir su juo susijusių daiktų išgabenimas iš namų) ir įjungimo ritualas (bendros vaišės ir pan.)¹. Paskutinis žmogaus gyvenimo etapas glaudžiai susijęs su „pomirtinio pasaulio“ suvokimu, kuris sąlygojamas įtampos tarp mirties neišvengiamumo ir dvasiško nemirtingumo². Šie du veiksniai lemia, kaip individas suvokia gyvųjų pasaulį, jo elgseną ir jauseną, taip pat atspindi tai, kaip yra suvokiamas „anapusinis pasaulis“. Kitaip tariant, gyvenimą ir mirtį sujungia mirties baimė ir tikėjimas sielos amžinumu. Tad žmogus stengiasi suvokti įvairius simbolius, ženklus ir išsiaiškinti bei suprasti, iš ko susideda jo gyvenimą sudarantys perėjimo etapai.

Siekdama atskleisti ir suprasti Kupiškio ir jo apylinkių gyventojų mirties sampratą, jų dėmesį, skiriamą perėjimo ritualams ir jų suvokimui, stengsiuosi akcentuoti pačios sielos (dvasios, dūšios) problematiką ir jos kontekstą, „pomirtinio pasaulio“ suvokimą ir šiandien vis dažniau diskutuojamus klausimus, t. y. kremaciją ir eutanaziją. Tekste sieksiu ne tik atspindėti kupiškėnų mirties sampratą, bet ir trumpai apžvelgti, užsiminti, kokie šaltiniai suformavo vienokias ar kitokias pažiūras. Šiame straipsnyje stengsiuosi pateikti ne vieną tendencingą požiūrį į tam tikrus klausimus, taip pabrėždama, jog negalima taikyti vieno modelio Kupiškio valsčiaus gyventojams, nes jų požiūriai ne visais klausimais sutampa. Taip pat neketinama straipsnio skaitytojams įteigti tik vieno galimo ir teisingo varianto nagrinėjant liaudišką mirties sampratą, todėl tekste dažnai naudojamos citatos iš informantų pasakojimų.

Rašant straipsnį, pagrindinę šaltinių grupę sudaro 2012 metais vykusios ekspedicijos metu surinkti Kupiškio miesto ir jo apylinkėse esančių kaimų gyventojų pasakojimai, kurie buvo gauti atliekant pusiau struktūruotą interviu metodą bei pateikėjų emocijų kaitos, reakcijos į užduodamus klausimus stebėjimą ir analizavimą. Platesniam kontekstui sudaryti naudosiu tiek Lietuvos, tiek užsienio antropologų, etnologų ir istorinės sociologijos literatūrą.

Pasakojimai apie mirties nuspėjimą

Kalbant apie mirties sampratą, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kaip Kupiškio ir jo apylinkių gyventojai supranta du pamatinius žmogaus gyvenimo taškus. Pirmasis yra gyvenimo, gyvybės sąvoka, antrasis – mirties. Deja, šiuos du egzistencinio pobūdžio klausimus pateikėjams itin sunku apibrėžti. Daugelis teigia, jog apie tokius dalykus nemąsto ir netgi nenori to daryti. Gali būti, jog tokią pasyvų požiūrį į būties problemas są-

¹ Gennep van A. Les Rites de Passage, *Liaudies kultūra*, 2009, nr. 5, p. 49.

² Robben C. G. M. A. Death and Anthropology: an introduction, *Death, Mourning and Burial: a cross-cultural reader*, Singapore, 2004, p. 2.

lygoja informantų amžius (daugelis vyresnio, pensinio amžiaus) bei išsilavinimas (retas turėjo aukštesnį negu pagrindinis išsilavinimas). Nepaisant nesugebėjimo apibrėžti, pavadinkime tai pamatinėmis sąvokomis, kalba apie mirtį ir su ja susijusius klausimus vyksta sklandžiau, tačiau tai nėra pati maloniausia pokalbio tema. Dažnais atvejais pateikėjai susigraudina, pasimuisto kėdėje ar kaip kitaip išreiškia nerimą bei jaudulį.

Philippe Aries knygoje „Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje“ išsamiai kalba apie mirties suvokimo kaitą, nemažai dėmesio skiria ir priešmirtinių vaizdinių regėjimams. Ši atvejį autorius aptaria amžių raidoje pažymėdamas, kad ankstesniais šimtmečiais prieš mirtį regėti mirusiuosius ar Dievą, velnią ir jų pasiuntinius buvo itin dažnas atvejis, o vėlesniuose tai tampa fenomenaliu įvykiu³. Taip pat lietuvių sakmėse aprašomi mirštančiųjų matomi vaizdiniai, kaip antai giltinės – baltai apsirengusios moters⁴. Priešmirtinių regėjimų neretai pasitaiko ir XX a. žmonių pasakojimuose⁵, tačiau Kupiškio apylinkių gyventojai sunkiai gali prisiminti girdėję kalbas apie šį reiškinį. Tik viena pateikėja žinojo ir galėjo nupasakoti giminaitės regėtą vaizdinį, akcentavo, jog tai buvo tik vieną kartą ir kad mirštančioji buvo ne viso proto:

„Mano motina. Kelios dienos buvo prieš mirtį, dar ji kalbėjo (trys dienos nekalbėjo jau prieš mirtį). Prieš mirtį kalbėjo ir sakė: „Tai va parėjau, vaikeli, parvažiauvau.“ Jau jai taip dimensija (demencija?) buvo stipri po insulto. Sakau: „Tai kur gi buvai išvažiaavus?“ „Taigi Amerikon buvau išvažiaavus brolių aplankyti.“ Ten jos brolis gyvena. 19 m. būdamas išvažiuo. Tai aš tada įsijaučiu ir klausiu: „Tai kur buvai, kaip važiuo, kaip ką, tai tu papasakok.“ „Tai va kelias toks vaikeli, va toks kelias, va toks posūkis staigus, va čia ant kampo kryžius stovi, tai bažnyčia už to kryžiaus stovi.“ Ir iš tiesų, kaip ji nupasakojo, tai visai kaip gimtinės jos tėviškės – Salamiesčio miestelyje. Va taip irgi posūkis, kryžius stovi, o ant kalno bažnyčia. Jinai buvo Amerikoje tai pas brolių. „Tai jis tebedirba?“ Sako: „Tebedirba, dar važinėja.“ O iš tiesų jis jau buvo miręs prieš 15 m. <...> O daugiau nežinau...“⁶

Taigi priešmirtinių vaizdinių regėjimas tampa vis retesnis ir retesnis. Galbūt taip yra dėl to, jog vis dažniau žmonės miršta ligoninėse, mirštančiojo nukaršinimas praranda savo poziciją, todėl artimiesiems netenka girdėti priešmirtinių kalbų ar pasakojimų.

Priešmirtinių vaizdinių regėjimas, nors šiomis dienomis yra fenomenalus atvejis, glaudžiai susijęs su mirties ženklais, jos pranašais ar antgamtiniais reiškiniais. Šie visi aspektai simbolizuoja nuolatinį dviejų pasaulių (mirusiųjų ir gyvųjų) bendravimą ir buvimą vieną šalia kito. Kupiškio krašte gyvuojantys pasakojimai, manymai apie vieno ar kitokius bendravimo, pažinimo ar stengimosi suprasti mirusiųjų pasaulį būdus.

Visoje Lietuvoje mirties nuspėjimas apipintas įvairiausiais posakiais ir

³ Aries Ph. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius, 1993, p. 287.

⁴ Racėnaitė R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, Vilnius, 2011, p. 153.

⁵ Merkienė I. R. Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu ir laidotuvių papročiai, *Pietryčių Latvijos lietuviai*, Vilnius, 2005, p. 168.

⁶ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

pastebėjimais. Nuo senų laikų žmonės tiki, kad artėjančią mirtį galima nuspėti iš gamtos reiškinių, naminių ir laukinių gyvūnų elgesio. Pasakose-legendose taip pat rašoma apie mirties pasiuntinius ir ženklus, pranašaujančius giltinės pasirodymą, t. y. ligos, negandos, kritę gyvuliai, mirę vaikai, tarnai ar žmona⁷. Posakiuose, žinomuose dabartinėje Lietuvos teritorijoje, yra ne vienas prietaras, reiškiantis mirtį, pavyzdžiui, sakoma, kad tuose namuose, kuriuose vištos pragieda gaidžio balsu, apsilanko mirtis⁸, taip pat tikima, kad neaiškūs garsai name pranašauja negerą⁹. Kupiškio valsčius ne išimtis, šiame regione taip pat paplitęs manymas, jog kai kurie gyvūnai gali pranešti apie artėjančią mirtį, pavyzdžiui, naktinis pelėdos aimanavimas, klykimas prie namų¹⁰. Liaudies posakių galima rasti ne tik knygoje, bet ir daugelis pateikėjų yra susidūrę ar girdėję apie pranašingus ženklus:

„Prieš smertį, kai tėtė mirė. Nu va buvo šuo, kai staugt pradėjo, arklys pririštas tvarte žvengti pradėjo. Va kažkuo gyvuliai jaučia, kad šeimnininkas mirs.“¹¹ „Nu tai sako pelėda ūkauja tai praneša kokių bėdų. Nu va, kad paukštis langan duoda, tai bus žinia. Aš va virtuvėje buvau ir paukštis langan davė ir jis užsimušė ir tuoj pasakė, kad numirė giminaitis.“¹² „Pas mus sakydavo, jeigu paukščiukas beldžia į langą, sulauksi svečių. Sako, jeigu šuo kaukia, tai va šunų kaukimas pranašauja kažkokią nelaimę namuose, netgi mirtį, jeigu yra sunkus ligonis.“¹³

Tačiau tokio tipo mirties ženklai dažnai suvokiami tik kaip prietarai, o jais patikima tik pastebėjus ir susidūrus asmeniškai. Kai kuriais atvejais pateikėjai pastebi, jog pats mirštantysis gali nujausti besiarntinančią giltinę.

„Tai mano tas pats sūnus per Kalėdas <...> sako: „Eikime, mama, kambarėlin, toks kaip miegas mane jama.“ Sako: „Nebeilgai...“ <...> Gal jis jautė. Tai buvo 25 diena, o jis mirė 27 dieną. Aš manau, jis jautė, kad jam jau... kad jis nebegalėjo... Aš taip manau, kad jis jautė, kad išeis...“¹⁴

Lietuvių folklore irgi gausu informacijos apie senyvo amžiaus žmones, nujaučiančius mirties artėjimą, išreiškiančius norą jai pasiruošti – tai traktuojama kaip vidinė nuojauta¹⁵. Taip lyg suteikiama galimybė miršančiajam atsisveikinti su artimaisiais. Taip pat galima pastebėti tendenciją, jog žmonės stebėdami iš šalies sugeba numatyti, nuspėti besiarntinančią mirtį. Dažniausiai tai matoma pasikeitusiame žvilgsnyje ar pačiose akyse, pavyzdžiui, pakinta jų spalva.

„Sako, kad jaučia, kiek man teko girdėti – tai jaučia. Man gyvenime du kartus. Vieną

⁷ Racėnaitė R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, p. 153.

⁸ Balys J. *Mirtis ir laidotuvės, Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, 1981, p. 20.

⁹ *Ten pat*, p. 29.

¹⁰ *Ten pat*, p. 21.

¹¹ Janinos Starkienės (Ožytės), gim. 1928 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹² Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹³ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁴ Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁵ Racėnaitė R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, p. 186.

sykį buvo toks atsitikimas. Sėdėjau vienam aš kažkokiam suvažiavime, seminare ir vieno tribūnoje sėdėjusio žmogaus akys, kažkaip pastebėjau, mėlynos, mėlynos. Ir plaukdamas iš šito laivu nuskendo. Tai vienas toks atsitikimas. <...> O antras – mano krikštamotė buvo ligoninėje, aš aplankiau ją, vienu žodžiu, ir jau rengiuosi išeiti. Irgi jos taip akys, irgi mėlynos, mėlynos buvo. Ir aš tik spėjau pareiti, ten buvo pas ją daugiau lankytojų, ir man skambina, kad ji mirė. <...> Toks vat ir nuspėjimas, kad ten kaip nors kitaip tai...“¹⁶

Žvilgsnio skvarbumas taip pat siejamas su mirties atėjimu:

„Akys didelės lieka prieš mirtį žmogaus.“¹⁷ „Kaip šiandien prisimenu, čia atsikėlus man gyventi, čia gyveno tokia moterytė – senutė. Vieną pavasarį ji taip žiūri žmonėms į akis, taip žiūri, viską nori pamatyti tarsi. Kažkaip man šovė į galvą, tarsi ji atsisveikina, ir iš tiesų po kelių mėnesių ji mirė. Tarsi ir nesirgo, bet va taip. Tai va tik tokį turiu pastebėjimą.“¹⁸ „<...> o jis žiūrėjo tokiomis akimis, man atrodo, nori jis mane išitraukti, kaip ir ko prašyti. Nu tokios akys...“¹⁹

Kartais ir sapnai siejami su pranašavimu:

„Kai mano tėtis mirė, ligoninėje gulėjo ir jis jau silpnas buvo. Budėdavome mes, giminės, pasikeisdami. Per naktį buvau su juo. Prisimenu, kad jis užmigė vienu metu pamiegoti. Vienu metu biskelį pamiegojo ir paskui atsibudo, atpažino mane. <...> O jis sako: „Oi... kad ilgai miegojau.“ Sakau: „Dieduk, visai neilgai, gal kokia 15 min.“ „Ir kad prisapnavau.“ Sakau: „Tai ką gi sapnavai?“ „Sapnavau, kad kinkau orklius. <...> Sapnuoju, kad kinkau orklius, ir tu tik pamislyk, kad nebemoku pakinkyti.“ Sakau: „Kam tu kinkai, ką dabar būtum daręs?“ „Tai gi reikia važiuoti.“ „O kurgi tu ruošiesi dabar važiuot?“ – sakau. „Reikia važiuot namo.“ Tai va šitą aš įsiminiau. Ir dar iš kažko esu girdėjusi, kad būtent žmonės prieš mirtį sapnuoja kelionę. O kaimo žmonės, senesni žmonės, kad arklius kinko. Tai va tokius ne vieną girdėjusi. <...> Na va užmigau ir sapnuoju: kad taip mano kambarys apverstas, apverstas, aš paimu šluotą ir kaip šluoju šiukšles, tokį kalną sušlaviau, sušlaviau. O šitą irgi žinojau, jau žmonių yra pasakyta, kad reiškia kažkas mirs, kažką iššluosi iš savo namų. Nu va ir nuėjau į darbą ir gal po gero pusvalandžio teta paskambino, kad jau mirė mano tėtis. Tai va tokie sapnai būna. Ir prieš mamos mirtį irgi sapnavau panašiai kažką. Aš tvarkiau, valiau kažką, groždžiau irgi.“²⁰

Šlavimo ir tvarkymosi veiksmas bei pati šluota aiškinama simboliškai, kaip procesas ir daiktas, pagreitinantis mirties atėjimą²¹.

„Amžiną atilsį mirė mano pirmas vyras prieš septyniolika metų. Sirgo sunkiai. Ir aš sakiau: „Nu, Povilai, kada tu numirsi, prisapnavuok, kada tu į dangų nueisi.“ Nu ir tikrai jis mirė liepos mėnesį ir aiškiai

¹⁶ Informantės nr. 2, gim. 1934 m. Kauno m., nuo 1966 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁷ Genovaitės Januvišienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁸ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁹ Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²⁰ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²¹ Racėnaitė R. Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore, p. 262.

aš pasapnavau, kad guli ant pagalvės, bet jo galva sidabrinė, ne kaip gyvas žmogus, ne kaip lavonas, o kaip sidabras. Ir aš staiga atsibudau ir vat galvoju – ir tikrai jis man prisapnavo, kad jis jau...“²²

Tačiau sapnai dažniau traktuojami kaip galimybė bendrauti su žmonėmis, išėjusiais į „anapusinį pasaulį“. Tai, kad mirtį nuspėti galima ne vienu atveju, demonstruoja žmonių susirūpinimą pomirtiniu gyvenimu. Galima manyti, jog taip pat atspindi baimę būti užkluptam, nepasiruošusiam mirti.

Bendravimas su mirusiaisiais

Bendravimo su mirusiaisiais būdų informantai pateikia ne vieną, dažnai jie siejasi su katalikų konfesijoje išdėstomais variantais, juos pateisinamomis priemonėmis: malda arba mišiomis.

„Per maldų, per maldų kalbi. Už jas meldiesi, galvoji apie jas. <...> Už mirusiuosius reikia melstis. Ir mišias gi perka – labai vertinga mišias pirkti – meldžiasi kunigas.“²³
„Malda yra, man atrodo, kažkoks ryšys su tais mirusiais.“²⁴

Tačiau bene plačiausiai paplitęs tiesioginis bendravimo būdas su „anapusiniu pasauliu“ yra anksčiau minėti sapnai. Ne vienas informantas prisimena kurį laiką po artimo žmogaus mirties intensyviai sapnuotus sapnus ir retesnius atvejus, praėjus daugiau dienų, mėnesių ar metų.

„Šiaip mamytė įspėja <...>. Metus gražiai jinai mane įspėdinėdavo. Bet sapnai toki, kad... „Kokius čia šaukštus dalini? Kas pasakyta buvo?“ Ateina su rūbais visa: „Matai, kaip sunkiai kėliausi.“ „Sėskis, mama, valgyti turiu, duosiu sriubos išvirus.“ „Nenoriu. Pati valgyk.“ Sėdi ant laiptų: „Užeik į vidų, mama, sėskis, tau šalta.“ „Tai tau šalta, vaikeli.“ Pasišnekam.“²⁵ „Aš tėtę visada sapnuoju. Jis visada manį moko ką nors dirbt. Aš buvau pamiršusi, kaip reikia arkli pakinkyti <...>. Naktį sapnuoju. Man tėvelis taip gražiai rodo: „Va, vaikeliau, reikia iš tos pusės runkos imti, taip pat bernelio sagtis yra segiama. Taip arklys yra kinkomas iš kairės pusės.“ Nu ir va tep va. O mamytę kažkaip visai kitaip sapnuoju. Tikrai... būna tokie, nemoku pasakyti. Ji sako: „Tai, vaikeli, šeimoje sutarkit.“ Nu va visai kiti pamokymai irgi, bet darbų manįs mamytė nėra mokiusi. Brolių gana neseniai, čia du metai kaip palaidojau. Tai jis amžinai dėkoja. Tiesiog amžinai. <...> Vis dėkoja už priežiūrą, kaip jis sirgo, kaip žiūrėjom.“²⁶

„Ir aš dar pradžioje sapnuodavau vyrą. <...> iš kažkur jis nusileidžia su ilgais drobiniais marškiniais. <...> Būdavo, ateina, pasirodo ir pradedi su juo kalbėti ir jis vėl nueina, nueina, nueina, pakyla, pakyla ir nueina. Ir aš dar vejuosi, vejuosi ir jau vėl nebėra. Kelis kartus šitai buvo, bet jis man nieko nepasako ir aš jam nepasakau. <...> kokius du, tris metus, bet dabar jau nebe.“²⁷ „Sako, man labai sunku. Kai

²² Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškio m., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²³ Onos Vilhelminos Elskienės (Mickevičiūtės), gim. 1932 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²⁴ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²⁵ Informantės nr. 4, gim. Palėvenėlės k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²⁶ Marijos Žalnieriūnienės (Navarskaitės), gim. 1948 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²⁷ Palmos Žalnieriūnienės (Baltušytės), gim. 1945 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

raudojo tėvelis prisisapnavo, kad sunku, sako: „Man labai sunku žiūrėti į tave.“²⁸ „Aš Vokietijoje tuo metu buvau ir kai mirė tėvelis, aš sapnuoju tėvelį. Rodos, jis stovi taip žemai, kaip kokiam lovy kaip karstas, apsirengęs melsvi baltiniai, juodas kostiumas, apsi-skutęs ir kiek jaučiu, kad man spaudžia už rankų ir tokia šalta ranka ir man sako, kad taip tavi pasiilgo ir kol tu būsi čia, aš ateisiu visados tave lankyti. Nubudau ir taip... ir galvoju, kaipgi taip būt <...>. O prisisapnavo, kad karste, ir išspraudė ranką, šaltą ranką. Paraudi, paraudi, ir viskas.“²⁹

Nuolatinis bendravimas su mirusiaisiais – tai ne tik įrodymas, kad vyksta intensyvus bendravimas tarp dviejų pasaulių, bet taip pat ir gyvųjų noras nepaleisti prarastų žmonių iš savo gyvenimo, nepamiršti jų. Apie bendravimą su mirusiaisiais pateikėjai itin lengvai pasakoja – lyg demonstruodami, jog vis palaiko ryšį su savo artimaisiais. Tai jiems teikia malonumą, galimybę išgirsti pasiilgtus žmones.

Kas yra siela

Taip pat apie liaudišką mirties sampratą ir pomirtinio pasaulio egzistavimą galima kalbėti drąsiai, nes nė vienas iš pateikėjų nepaneigė žmogaus sielos buvimo fakto. Nors dažnai susiduriama su problema, jog sunku apibrėžti, nusakyti, kur yra mirusiojo dūšia: ar turi pastovią vietą, ar vaikšto, keliauja po apylinkes (namai, kapinės ir pan.)³⁰. Reikia taip pat paminėti, jog kupiškėnai nemato skirtumo tarp sielos, dūšios ar vėlės sąvokų. Jiems šie žodžiai yra sinonimai. Nesutarimų kyla svarstant klausimą, ar siela egzistuoja gyvūno kūne, nes susiduria katalikiško mokymo interpretacijos ir jausmai ar prisirišimas prie augintinių. „Kaip jos neturės. Jie patys geriausi padarai, žmonės patys bjauriausi.“³¹ „Gyvoliai neturi nei paukščiai.“³² Kai kurie informantai, nors ir yra labai tikintys (dažnai eina į bažnyčią, meldžiasi namuose ir pan.), nenuneigia sielos, esančios gyvūno kūne: „Nu tai gal ir turi. <...> Jie tik nekalba, bet viską supranta. <...> Mato myli – ir jie glaudžiasi, mato nekenčia – ir jie žmogaus nekenčia.“³³ Kupiškio valsčiuje gyvenančių žmonių sielos supratimas yra ne tik glaudžiai susipynęs su katalikiško mokymo dogmomis, jų interpretacijomis, bet ir formuojamas asmeninio požiūrio, kuris yra sukurtas jausmų, išgyvenimų, skaitytų knygų, informacijos, gautos iš televizijos ir pan., pagrindu.

Kalbant apie sielą, reikėtų pamėginti charakterizuoti šią sąvoką ir aptarti problemas, susijusias su ja. Žinant, jog sielą turi visi žmonės, iškyla klausimas, kada ji atsiskiria nuo kūno. XIX a. Lietuvoje buvo tikima, kad vėlė iš kūno pasitraukia per du atodūsius: pirmu – iš krūtinės, antru – iš gerklės, kuri laiką yra tarp gyvųjų, nors per šermenis³⁴. Šiandien šiuo klausimu atsiranda nesutarimų tarp kupiškėnų. Žinoma, čia nieko stebėtino nėra, nes ne-

²⁸ Informantės nr. 3, gim. 1924 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

²⁹ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³⁰ Merkienė I. R. Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu ir laidotuvių papročiai, *Pietryčių Latvijos lietuviai*, p. 165.

³¹ Informantės nr. 5, gim. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³² Genovaitės Janušienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³³ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³⁴ Vyšniauskaitė A. Šeimos butis ir papročiai, *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, 1964, p. 514.

Babickienės iš Gindvilių kaimo laidotuvės. Pirmoje eilėje pirma iš kairės juoda skarele – Pranė Babickaitė (prie kojų – dukra), šalia: Babickienė, Adelė Babickaitė, Stefa Babickaitė, Emilė Babickaitė (su skrybėlaite, mokytoja), sūnus Vitoldas, Paulina Babickaitė-Aleknieinė; antroje eilėje centre su kailiniais – Petras Babickas (sūnus). 1938 m. Iš Vilhelminos Elskienės albumo

išvengiamai laiko tėkmėje vyko tarpkultūriniai mainai, papročių elementų kaita, judėjimas iš vieno regiono į kitą³⁵. Taip keitėsi ir iš naujo formavosi vėlės suvokimas. Vieni teigia, jog siela kūną palieka iš karto po mirties: „Siela atsiskiria tą pačią akimirką, kai žmogus numiršta.“³⁶ „Tai aišku, kad iš karto. Užgęsta ir viskas, ir siela, aš taip misliju.“³⁷ Kiti galvoja, kad siela nuo mirusiojo pasitraukia tik po trijų dienų: „<...> po trijų parų galutinai“³⁸, „ji būna tris dienas“³⁹. Vėlės pasitraukimas iš kūno taip pat apipintas tam tikrais prietarais, tradicijomis ir manymais. Manoma, kad žvakės uždegimas mirties akivaizdoje palengvina mirusiojo kelią į „anapusinį pasaulį“. „Kai prie velionio palydėjimas, sėkmingas kelionės palinkėjimas.“⁴⁰

„Šventa ugnis kuriama todėl, kad sielai būtų lengviau. Kad šildytų tą sielą, nes kūnas tai atšąla, nebėra kas šildo, ir žvakės liepsnelė šildo sielą.“⁴¹ „<...> šviesa nušviečia kelią į amžinybę.“⁴²

³⁵ Merkienė I. R. Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu ir laidotuvių papročiai, *Pietryčių Latvijos lietuviai*, p. 165.

³⁶ Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, gyv. 1940 m. Kupiškėje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³⁷ Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³⁸ Informantės nr. 2, gim. 1934 m. Kaune, nuo 1966 m. gyv. Kupiškėje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

³⁹ Marijos Žalnieriūnienės (Navarskaitės), gim. 1948 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴⁰ Informantės nr. 4, gim. Palėvenėlės k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴¹ Marijos Žalnieriūnienės (Navarskaitės), gim. 1948 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴² Onos Vilhelminos Elskienės (Mickevičiūtės), gim. 1932 m. Kupiškėje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

Folklore taip pat gausu patarimų, kaip palengvinti mirštančiojo kančias ir greitesnį sielos atsiskyrimą nuo kūno, kaip antai: atverti duris, langą, ištraukti pagalvę, pakišti po ligonio galva šluotą ar paguldyti jį ant grindų, tačiau būta ir sudėtingesnių priemonių – laužti lubas ar prakirsti sieną⁴³. Greitas sielos atsiskyrimas nuo kūno laikomas lengva ir gera mirtimi.

Veidrodis mirties apeigų rituale taip pat turi simbolinę reikšmę. Sakoma, jog reikia uždengti ar nusukti į sieną veidrodį, kad siela neatsispindėtų. Yra ir kitas variantas, kur siūloma veidrodžio kaip durų į anapusinį pasaulį metaforą. „<...> veidrodis – durys į aną pasaulį, ir dvasia gali tiek įeiti pro jas, tiek išeiti, be to, pro „atvirą langelį“ išsitempti kuri nors giminaitį į anapilį.“⁴⁴ Žinoma, sielos kelionė ir atsiskyrimą palengvina maldos bei giedojimas ar raudos. O atvirkštinį procesą – apsunkina ar sutrukdo pastarajai keliauti – sukelia ilgas ašarų liejimas. Manoma, jog šiuo atveju siela negali išeiti iš gyvųjų pasaulio, ji lieka kankintis.

„Negalima raudoti, negalima, nes sielai labai sunku, siela mirksta ir mirksta vandenyje. <...> Tėvelis pasakojo, kad jo motina mirė ir sesuo labai raudojo. Sapnavo, sako: „Ko tu vis ant manęs vandenį pili, aš niekad sausa nebūnu. <...> Jau piktai <...>.“⁴⁵

Reikėtų paminėti, jog, anot pateikėjų, kremavimas sielai nedaro jokios įtakos, nes deginamas kūnas, kada siela jau būna pasitraukusi, neatsižvelgiant į tai, ar manoma, jog siela iš kūno pasitraukia iš karto ar po trijų dienų. „Žmogus miršta ir siela išeina, tad neturi daug įtakos.“⁴⁶ Nors ir ne visi pritaria kremacijai, dauguma sutaria, jog tai nekenkia sielos būviui, jos tolesniam gyvenimui. Taip pat yra ir su mirusiojo perlaidojimu. Šis procesas nesukelia nei teigiamų, nei neigiamų pasekmių sielai. Iš anksčiau aptartų klausimų paaiškėjo, jog jos jau nebėra kūne – tad nėra kam pakenkti. „Tai tik sielos marškiniai, dievuliau, kas ten belikę bus iš to žmogaus – arba kauleliai, arba pelenų saujelė.“⁴⁷ Tik, anot kai kurių pateikėjų, reikėtų perlaidojant iš naujo atlikti laidojimo ceremoniją bei išvengti barnių ir nesutarimų. „Perlaidojimas galimas. Išniekinti kūno negalima, kad, pavyzdžiui, išmesti ar pyktis giminėms dėl to.“⁴⁸ „<...> gi perlaidoja kaulus, perkelia ir viskas.“⁴⁹

Skirtingos mirtys (nelaimingas atsitikimas, savižudybė ir kt.)

Dar vienas klausimas, liečiantis žmogų, sielą ir pomirtinį pasaulį, – kiek mirties aplinkybės veikia sielos egzistavimą anapusiniame pasaulyje. Tai lyg savotiškas išskyrimas geros, blogos ir tragiškos mirties, atsižvelgiant į aplinkybes, socialines ir emocines pasekmes. Bloga mirtimi laikoma ilgos kančios – tiek mirštančiojo, tiek artimųjų, kurie stebi agoniją, gera mirtis – lengva, be kančios, artimie-

⁴³Racėnaitė R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, p. 265.

⁴⁴Eleonoros Keršulienės, gim. 1937 m. Mičiūnų k., pateikto laikraščio straipsnio ištrauka.

⁴⁵Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴⁶Genovaitės Januvišienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴⁷Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴⁸Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁴⁹Genovaitės Januvišienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

siems žinant, jog neteks žmogaus – susitaikius su situacija, tragiškai mirčiai dažniausiai priskiriamas nelaimingas ir staigus atsitikimas, savižudybė kaip smurtinė iškeliavimo priežastis⁵⁰. Seniau liaudyje buvo tikima, kad visi, mirę tragiška mirtimi, t. y. neplanuota, nusižudę, palaidoti nešventintoje vietoje, turi vaidintis gyviesiems⁵¹, tačiau šiomis dienomis į vaidinimąsi žvelgiama skeptiškai, dažniausiai teigiama, jog tai pramanai, sugalvoti siekiant papramogauti, pasilinksminti. Tai priskiriama ir vaizduotės šelionėms, pavyzdžiui, berniukai tarp medžių pakabina butelį, kad pučiantis vėjas sukeltų ūkimą, ar vyrai, siekiantys išgąsdinti nepageidaujamus asmenis, palėpėje pakabina skambaliukus⁵². Pateikėjai randa racionalių paaiškinimų ar sprendimo būdų, įrodančių, jog mirusieji nesivaidena gyvųjų žemėje.

Informantai mirties aplinkybes išskiria ir suteikia joms vienokias ar kitokias reikšmes. Dažniausiai ir lengviausiai apibrėžiama aplinkybė – savižudybė. Arnoldas van Gennepas išskiria keturis savižudžio pomirtinio gyvenimo likimus: 1) neturi jokio poveikio; 2) už savižudybę aname pasaulyje atlyginama; 3) savižudžio vėlė negali patekti tarp kitų, todėl yra pasmerkta klaidžioti tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių; 4) yra baudžiama ir savižudis pasmerkta klaidžioti tarp abiejų pasaulių tiek metų, kiek jam buvo skirta gyventi⁵³. Kupiškio gyventojai savižudybę dažniausiai priskiria likimui, kuriame už šį poelgį pomirtiniame pasaulyje yra baudžiama.

„<...> savižudžio sielos tiesiog neranda vietos, klajoja kažkur tai, ilgai.“⁵⁴ „Jeigu pats nusižudė, tai turi labai didelę įtaką, kadangi jis mirė su mirtina nuodėme. <...> O pats nusižudymas, kaip žinoma, yra mirtina nuodėmė. Tik Dievas turi teisę atimti gyvybę.“⁵⁵ „Savižudžiams tai nešventinta vieta kape.“⁵⁶

Tačiau kartais mėginama savižudžius priskirti pomirtiniam likimui, kuriame savavališkas pasitraukimas iš gyvenimo neturi jokio poveikio:

„Dar neseniai Gudelis klebonas aiškino: pilnais nervais nepasilpusiais, stipriais nervais žmogus to nepadaro. Žmogui pasilpsta nervai, jau tokia nervų liga jį užpuola, jis neberanda kitos išeities, jam tik rūpi nusižudyti. Jau čia nerviška liga ir jis čia yra nekaltas. Sakė žmones irgi laidoja su bažnyčia, jeigu jis prieš tai tikėjo, nes jisai pasilpsta, nebeprotauja <...>. Negalima jo teisti.“⁵⁷ „Kaip kunigai dabar sako, jeigu bažnyčia atleidžia, tai ir Dievas atleis.“⁵⁸

Antroji mirties aplinkybė, kurią išskiria informantai, – kūdikėlio mirtis. Dažniausiai teigiama, kad vaikelis yra tyros sielos.

⁵⁰Robben C. G. M. A. Death and Anthropology: an introduction, *Death, Mourning and Burial: a cross-cultural reader*, p. 5.

⁵¹Balys J. *Mirtis ir laidotuvis, Lietuvių liaudies tradicijos*, p. 117.

⁵²Kazimieros Danutės Sokienės (Vilkaitės), gim. 1938 m. Virbališkių k., ir Liucijos Vilkaitės, gim. 1944 m. Virbališkių k., pasakojimai straipsnio autorei, 2012 m.

⁵³Gennep van A. Les Rites de Passage, *Liaudies kultūra*, 2009, nr. 5, p. 48.

⁵⁴Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁵⁵Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁵⁶Kazimieros Danutės Sokienės (Vilkaitės), gim. 1938 m. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁵⁷Onos Vilhelminos Elskienės (Mickeyvičiūtės), gim. 1932 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁵⁸Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

„Mažas vaikelis jis dar nespėjęs daug nusidėti, aš manau, kad jo siela tiesiai eina pas Aukščiausiąjį.“⁵⁹ „Mažas vaikutis iš viso angeliukas.“⁶⁰ „Jei gimsta ir numiršta be jokios nuodėmės, tai būna angeliukas.“⁶¹

Trečioji mirties aplinkybė – nelaimingo atsitikimo atvejis, čia vyrauja įvairių nuomonių.

„Dievo ranka. Be Dievo nei plaukas nuo galvos nenukris. Kaip čia sakyti... kaip yra žmogui skirta.“⁶² „<...> nu siela turbūt irgi jos kelias priklauso nuo to žmogaus buvusio gyvenimo, kaip jis gyveno.“⁶³ „Na, jeigu autoavarijoje, tai nueina visos nuodėmės, jei nužudo, tai žudikas visas nuodėmes nuima.“⁶⁴

Pateikėjai sutaria dėl sielos gyvenimo po mirties savižudybės ir mažo vaikelio mirimo atvejais, tačiau nelaimingas atsitikimas vis dar kelia dvejonių. Apie jį Kupiškio valsčiuje nesusidaryta tvirtos nuomonės.

Pomirtinis pasaulis ir atminimas

Nors buvo užsiminta apie pomirtinį pasaulį, dabar šią sąvoką aptarsiu plačiau. Paliesiu mėginimo suvokti kelionės iki jo problematiką. Daugelyje tikėjimų gyvenimas nesibaigia fizine mirtimi todėl, kad žmonės tiki amžina dvasia, išgyvenančia siela, gyvenimo ir mirties ratu ar reinkarnacija, atgimimu⁶⁵. Kupiškėnų informantų atsakymus galima suskirstyti į du sektorius: pirmasis – pomirtinio pasaulio suvokimas per krikščioniškos konfesijos interpretavimo prizmę, o antrasis – pastarosios religijos atmetimas bei abejonių ir dvejonių priėmimas nagrinėjant šiuos du klausimus. Antroji pateikėjų grupė nors ir priskiria save katalikų tikėjimui, lanko bažnyčią, vengia galvoti ir svarstyti, kas laukia žmogaus po mirties, dažnai teigia, jog niekas dar nesugrįžo ir nepapasakojo, kas ir kaip vyksta pomirtiniame pasaulyje.

Prie naujagimio Andriaus Masilionio karstelio stovi tėvas Rimantas Masilionis. Noriūnai. 1967 m. Algio Bartulio nuotr. Iš Aldonos Čėčinaitės-Masilionienės albumo

⁵⁹ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶⁰ Onos Vilhelminos Elskienės (Mickevičiūtės), gim. 1932 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶¹ Informantės nr. 4, gim. 1924 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶² Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶³ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶⁴ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶⁵ Robben C. G. M. A. Death and Anthropology: an introduction, *Death, Mourning and Burial: a cross-cultural reader*, p. 11.

„Man atrodo, numirei ir pasibaigė viskas.“⁶⁶ „<...> man čia labai sudėtingas klausimas. Kartais pagalvoju, bet paprasčiausiai neturiu kantrybės ir laiko kitąsyk gilintis ir galvoti. Viskas buvo paprasčiau, kai buvau vaikas. Iš pat vaikystės mano ir tėvai tikintys, ir visa aplinka buvo labai tikinti, tai taip ir įsivaizdavau...“⁶⁷ „Nenoriu nieko įsivaizduoti. Nežinau žinok, nežinau. Nenoriu ir negalvoju. Man labai gera gyventi žemėje, kam man čia galvoti, kas bus po mirties.“⁶⁸ „Niekas numiręs nepasakė, kas tai yra.“⁶⁹

Šioji informantų grupė vengia kalbėti ir apie galimą sielos kelią į anapusinį pasaulį. Dažniausiai jie tik pabrėžia, kokio žmogaus sielai lengviau keliauti: „Man visuomet atrodė, kad daug ramiau miršta žmogus, kuris buvo gerai nusiteikęs kitų atžvilgiu, gerai elgėsi, kad ir jo sielai lengviau išeiti ir kažkur pasiekti tikslą.“⁷⁰ Tačiau visais laikais gyviesiems buvo įdomu, kas laukia žmogaus palikus gyvųjų pasaulį, todėl lietuvių pasakose-legendose yra ne vienas pasakojimas, apibūdinantis galimybę susitikti su mirusiais, išvysti mirtį. Dažnai jose susiduriama su išbandymais (pasninkas ir pan.) ar dviejų draugių susitarimas „katra pirma numirs, ta kitai pasirodys ir apsakys viską, kaip ten yra numirus“. Ir iš tiesų mirusi moteris atveria daug kito pasaulio paslapčių⁷¹. Tad pirmoji pateikėjų grupė pomirtinio pasaulio vaizdinį sukuria interpretuodami bei remdamiesi katalikišku mokymu.

„Kaip jis užsitarnauja. Jeigu užsitarnauja gerais darbais žmogus – tai geran eina sielos, kai blogas – blogas. <...> Jeigu mes čia gera darysim, tai ir ten bus gera, o jeigu bloga, tu prieš Dievą atsistosi. Dievas paklaus, ką jūs nuveikėt per tiek laiko gyvendami, turėsim atsakyti. Bus viskas surašyta prieš akis. Bus parašyta, ką gero, ką blogo padarėm.“⁷² „Geri žmonės eina į dangų, o blogi į pragarą, bet čia yra tiktai Dievo valia ir mums jo keliai nežinomi.“⁷³

Ši dalis informantų sielos ėjimą į pomirtinį pasaulį apibūdina remdamiesi katalikų konfesija: ji pirma patenka į skaistykla, toliau – Dievo teismas, rojus arba pragaras. „<...> matai, sako, vis reikia melstis už mirusius, už skaistykloje kenčiančius <...>.“⁷⁴ „Po mirties žmogaus siela eina į Dievo teismą.“⁷⁵ Vis dėlto didžioji dalis pateikėjų nėra linkusi tiksliai ir neabejotinai apibrėžti, kas jų laukia mirus. Šis klausimas jiems sukelia daug apmąstymų ir neaiškumų. Nors ir tiki Katalikų bažnyčios mokymu, nesiryžta nupiešti aiškaus pomirtinio pasaulio.

Mirusiojo prašymo, daugelio pateikėjų nuomone ir supratimu, reikia paisyti bei kiek leidžia galimybės, vykdyti. Dažnai tai argumentuojama sąžinės graužatimi, pagarbos demonstravimu, retesniu atveju – mirusiojo priekaištais.

⁶⁶ Janinos Starkienės (Ožytės), gim. 1928 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶⁷ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶⁸ Informantės nr. 2, gim. 1934 m., Kaune, nuo 1966 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁶⁹ Genovaitės Januvišienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷⁰ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷¹ Racėnaitė R. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*, p. 176.

⁷² Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷³ Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷⁴ Onos Vilhelminos Elskienės (Mickevičiūtės), gim. 1932 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷⁵ Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

„Oi... būtina, įvykdyti reikia, nes tikrai jeigu žmogus yra doras, jį tikrai grauš sąžinė, jei jis bus nepadaręs tai, kas buvo pasakyta ar ką buvai pažadėjęs. Mirusiojo valia yra šventas dalykas ir jos reikia paisyti.“⁷⁶ „Manyčiau, kad reikia vykdyti valią, po to ant sąžinės gali gulėti artimiesiems.“⁷⁷ „Aš sakyčiau, kad būtina. Kiek įmanoma, aišku, gali būti per didelė valia, tų padaryk, tų ne tep, bet taip tai reikia. Nes tada negerbi jo, tada nei kiek. Aš jau taip. Čia vis tiek iš pagarbos.“⁷⁸

Dvi seserys papasakojo nutikimą, kurio metu netgi mirusysis sapnuodavo ir nuolat prašydavo įvykdyti jo prašymą. „Kupiškyje kur mergaitę palaidojo ne prie močiutės, apsirikdami prie kitų. Tai atkasė ir palaidojo prie močiutės: „Kam mane palaidojot prie svetimų ne prie mano močiutės?“⁷⁹

Rečiau pasitaiko nuomonė, jog žmogus numiršta, ir viskas: nei valios paisyti reikia, nei kaip kitaip su juo bendrauti.

„Pavyzdžiui, brolis mano mirė ir labai norėjo, kad palaidoti prie tėvų, bet palaidojo ant tų pačių kapinių, bet į atskirą kapų. Mūsų, sakau, jau yra devyni ten. Ir dabar ką tų priekaištų tas mirusysis tikrai neturės, kai jo kapas tiek prižiūrimas.“⁸⁰

Ar tiesiog sakoma: „Čia kiekvieno nuožiūra, nėra privaloma“⁸¹, kartais apeliuojama į racionalų mąstymą ir žmogiškumą:

„Aš skaičiuoju, kad testamentas yra labai geras dalykas, bet jei gyvieji, turiu omenyje šeima, nepametę to broliškumo, seseriškumo, tai juk jie padarys taip, kad praktiška būtų. Miręs jau atsiskaitė su šiuo gyvenimu ir viskas.“⁸²

Nors mirusiojo valios vykdymas dažnu atveju yra traktuojamas kaip privalomas uždavinys gyviesiems, tačiau pateikėjai, kurie abejoja esant anapusinį pasaulį, ne itin sureikšmina paskutinį žmogaus norą ir labiau kreipia dėmesį į praktiškumą ar racionalumą.

Paskutinės velionio valios vykdymas yra glaudžiai susijęs su jo atminimo saugojimu: geru, blogu ar objektyviu. Žinoma, žmonės savo mirusiuosius prisimena, pamini didžiųjų metinių švenčių metu⁸³ (Visų šventųjų diena, Vėlinės ir kt.) bei užpirkdami mišias (po keturiasdešimt dienų, pusmečio ir metų), kad pagerbtų išėjusįjį anapilin. Tačiau kasdieniame mirusiųjų minėjime vyrauja kitokia tradicija. Šiandieninėje Lietuvos teritorijoje plačiai paplitęs posakis „Apie mirusįjį gerai arba nieko“ ganėtinai gerai žinomas ir Kupiškio valsčiuje. Uždavus informantui klau-

⁷⁶ Informantės nr. 2, gim. 1934 m. Kaune, nuo 1966 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷⁷ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷⁸ Marijos Žalnieriuonienės (Navarskaitės), gim. 1948 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁷⁹ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸⁰ Eleonoros Keršulienės, gim. 1937 m. Mičiūnų k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸¹ Genovaitės Janušienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸² Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸³ Vyšniauskaitė A. Šeimos buitės ir papročiai, *Lietuvių etnografijos bruožai*, p. 525.

simą, ar galima pamiršti mirusį žmogų, atsakymą palydi ne tik neigimas, bet nuskamba ir pasipiktinimo gaidelė: „*Ne, kurgi užmirši!*“⁸⁴, „*Kaip gi pamirši savo žmogų?*“⁸⁵ Atminimas dažniausiai siejamas su gerais žodžiais: „*Kad turbūt reikia nepamiršti ir minėti geru žodžiu*“⁸⁶, reikia atsiminti, „*koks žmogus buvo. Aš taip bent taip. Kas buvo negero, tu ištrini, o kas gero, pasilik*“⁸⁷. Tačiau esama ir supratimo, jog vis dėlto visus mirusiuosius vien geru žodžiu minėti yra sudėtinga:

„*Nei tu kiekvieną kartą girsi, nei peiksi. Negi vaikščiosi ir kalbėsi jis toks ar toks buvo?*“⁸⁸
 „*Kas gero buvo, prisiminsim, o kas bloga, lai išblėsta. Truputį su laiku viskas užsitsušuoja. Bet vis tiek yra vertinimas ten ir apie visokius razbainikus, ir apie mušeikas, ir apie vagišius. Žmonių nepažinojom, bet vis tiek žinom, kad jau ten ateidavo į vakaruskas iš to kaimo mušeikos ar dar kažkas.*“⁸⁹

Taigi gajus suvokimas, jog mirusiojo nevalia piktybiškai peikti, tačiau nuneigti sudarytą įvaizdį yra sunku, o dažnai ir nereikalinga.

Mirtis ir laidojimo būdai

Kremacija ir eutanazija palyginti nauji reiškiniai šiandieninėje Lietuvoje, todėl požiūris į juos yra netvirtas, neretam žmogui kyla daug klausimų, o kai kurie pateikėjai nežino šių žodžių reikšmės, ypač eutanazijos. Informantų atsakymai, nuomonės pasidalina į dvi ryškias pozicijas: už ir prieš, kurios pagrindžiamos vienokiais ar kitokiais argumentais. Kremaciją palaiko mažesnioji dalis pateikėjų: „*Labai teigiamą. Aš seniai laukiau, kad pastatytų krematoriumą Lietuvoje.*“⁹⁰ „*Aš tik už ir vaikus prašau, kad tik tai.*“⁹¹ Kai kurie pateikėjai pažymi savo pažiūrų pokytį: „*Dabar liberalus. Iš pradžių labai nustebino. <...> Sakyčiau, dabar nėra vidinio pasipriešinimo kremavimui.*“⁹² Dažniausiai palankus požiūris argumentuojamas pasiremiant šiandienine kapinių būkle, jų užimama vieta ir dydžiu miesto peizaže.

„*Kam užimti daug vietos toje žemėje, kad ir kai nueini į kapelius, tai pagalvoji, kad ir va šitos Kupiškio kapinės, jau jos nėra tokios per daug didelės. Ir kai pagalvoji, vienoje duobėje ilsisi po keletą giminių.*“⁹³ „*Galy gale kai pagalvoji apie visus miestus – tiesiog kapinytai didžiuliai ir tos vietos taupymas.*“⁹⁴

Kita pateikėjų pusė prieštarauja kremacijos paplitimui Lietuvoje. Pastarųjų neigiamas požiūris į kūno deginimą susiformavo dėl baimės, sumišimo: „*Jau kremacijos aš tai bijau.*“⁹⁵ „*Nu jau ne-*

⁸⁴ Genovaitės Januvišienės, gim. 1937 m. Panemunės k., nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸⁵ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸⁶ Informantės nr. 2, gim. 1934 m. Kaune, nuo 1966 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸⁷ Kazimieros Danutės Sokienės (Vilkaitės), gim. 1938 m. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸⁸ Lidijos Kononavos, gim. 1935 m. Kupiškio r., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁸⁹ Liucijos Vilkaitės, gim. 1944 m. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹⁰ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹¹ Marijos Žalnieriūnienės (Navarskaitės), gim. 1948 m. Puponių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹² Informantės nr. 4, gim. Palėvenėlės k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹³ Informantės nr. 2, gim. 1934 m. Kaune, nuo 1966 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹⁴ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹⁵ Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

*norėčiau deginti. Labai karšta. Ne nenoriu, nežinau aš čia visai. Priešinga. Nenoriu aš tokių dalykų*⁹⁶, ir religijos akivaizdoje. Kupiškėnų interpretuojamame katalikiško tikėjimo mokyme kalbama apie paskutinę teismo dieną ir mirusiųjų prisikėlimą Kristaus atėjimo metu, iškeliamą idėja, jog tada kūnas su siela vėl susijungs. Šis biblinis motyvas tikinčiuosius glumina ir kelia daug klausimų.

„Aš esu įsitikinęs taip ir tikiu, kad kūnas prisikels.“⁹⁷ „Aš tai jau nenorėčiau deginti. Jeigu reiks ant Dievo teismo atsistoti, reiks kūno paimti, tai kur gi sudegus paimsi?“⁹⁸ „Sakau, jei prisikels, tai sulipdys kaulus.“⁹⁹

Nors informantai patys ir neketina propaguoti kremavimo, tačiau turi savo nuomonę, kur reikėtų laidoti urną su pelenais. Daugeliui atrodo, kad reikia urną pakišti po žeme, o pelenų laikymas namuose ar išbarstymas jūroje ar kalnuose ir pan. nėra itin palankiai vertinamas. *„Aš tai skaičiuoju, kad urna būtų palaidota giminių kape.“¹⁰⁰ „Žemėje, žemėje. Ir tų urnų žemėje.“¹⁰¹* Kita vertus, dalis pateikėjų mano, jog tai yra asmeninis žmogaus apsisprendimas, o kadangi patys neketina savo kūno deginti, nemato reikalo diskutuoti šia tema.

Eutanazija yra dar vienas išbandymas šiuolaikinei visuomenei, o Kupiškyje, kaip ir didžiojoje Lietuvos dalyje, gyvenantys žmonės susiduria su teoriniu šios problemos svarstymu, t. y. dalis jų apie tai yra girdėję iš televizijos ar panašių šaltinių, o dažnas net nelabai žino, kas tai yra. Taip pat požiūrį ir nuostatas formuoja katalikų konfesijos išsakomos ir liaudiškai interpretuojamos tikėjimo dogmos. Dauguma pateikėjų eutanaziją sieja su baisiausia nuodėme – savižudybe. Eutanaziją vertina neigiamai:

„Dėl to, kad yra toks įsakymas, kad tik Dievas duoda žmogui gyvenimą ir tik jis turi teisę atimti.“¹⁰² „Aš galvoju, jei nuo Dievo duota pakentėti, gal jam ir reikia pakentėti, tegu numirs ir savo mirčia. Aš tai nenorėčiau, kad mane pribaiigtų“¹⁰³, „Eutanazija kaip savižudybė“¹⁰⁴.

Kai kurie pateikėjai pastebi ne tik konfesinio mokymo sukurtą nuodėmės motyvą, bet ir gyvųjų pasaulyje galimą pasitaikyti negatyvią pusę. *„Nu žinok, nelabai man, nepatinka tai. Nežinau, man atrodo, kad čia gali atsirasti daug piktnaudžiavimų.“¹⁰⁵*

Pažiūros į šias dvi „naujoves“, t. y. kremaciją ir eutanaziją, nerodo bendros tendencijos. Jeigu žmogus palaiko mirusiojo palaikų sudeginimą, nebūtinai sutinka su gyvybės nutraukimu

⁹⁶ Eleonoros Keršulienės, gim. 1937 m. Mičiūnų k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹⁷ Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹⁸ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškio m., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

⁹⁹ Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁰⁰ Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁰¹ Ksaveros Dešrienės, gim. 1933 m. Alizavos k., nuo 1955 m. gyv. Virbališkių k., pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁰² Julijos Pastornokienės, gim. 1932 m. Kaune, nuo 1940 m. gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁰³ Onos Vilhelminos Elskenės (Mickevičiūtės), gim. 1932 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁰⁴ Informantės nr. 3, gim. 1922 m. Ukmergės r., vėliau gyv. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

¹⁰⁵ Informantės nr. 1, gim. 1943 m. Kupiškyje, pasakojimas straipsnio autorei, 2012 m.

sunkios ligos atveju, ir atvirkščiai. Panašus gali būti tik pažiūrų pagrindimas: tiek kremacijos, tiek eutanazijos atveju dažniausiai pasitaikantis argumentas yra susijęs su katalikų konfesijos pateikiama pomirtinio pasaulio samprata, nuodėmės apibrėžimu ir jos sudedamosiomis dalimis ar amžino gyvenimo teorija.

Vietoj išvadų

Kupiškio krašto gyventojai, nors ir vieningai teigia, jog yra katalikiškos konfesijos atstovai, pomirtinį pasaulį išivaizduoja nevienodai. Ši vaizdinį formuoja ne tik religinio mokymo interpretavimas, bet ir liaudies išmintis (prietarai, posakiai ir pan.), skaitytos knygos, televizija, dvasininkų pamokslai ir racionalus mąstymas. Pateikėjų požiūris į anapusinį pasaulį bei su juo susijusius klausimus dažnai skyla į dvi viena kitai priešingas pozicijas: ar gyvūnai turi sielą, ar ne; ar „pomirtinis pasaulis“ egzistuoja, ar ne; kremacijos ir eutanazijos priimtimumo klausimu; velionio atminimo saugojimo svarba. Tačiau bendros tendencijos vienu ar kitu klausimu nėra: jei asmeniui atrodo, kad gyvūnas turi sielą, nebūtinai jis neigs pomirtinio pasaulio buvimą, jei neigiamas pomirtinis gyvenimas, tai nereiškia, jog reikia negerbti velionio atminimo bei jo valios, ir atvirkščiai. Tad liaudiškame katalikų konfesijos variante išdėstomos nuostatos vienu metu egzistuoja su kitais informacijos šaltiniais, kurdamos išskirtinai savitą požiūrį į mirtį.

Kupiškio krašte gyvas ir intensyvus bendravimas su mirusiais. Iki šiol išlikęs dviejų pasaulių ryšys ir sujungimas naudojant tam tikras terpes: dažniausiai pasitaikanti – sapnai ir mintys; paremta religija – maldos ir mišios. Tačiau nuneigiamas mirusiųjų vaidenimasis ir nepriimtinas bendravimas su vėlėmis jas išsikviečiant (apie šią galimybę vengiama kalbėti). Tikima, jog gyvūnai gali pranešti apie artėjančią nelaimę, akyčiau stebint žmones, ypač jų akis, galima jausti besitartinančią giltinę, taip pat ir pats mirštantysis kartais gali pajusti ateinančią dienų pabaigą – stengiamasi pasiruošti mirčiai, ją nuspėti. Nykstant papročiui nukaršinti mirštantįjį ar neatsirandant tam galimybės, nes šiais laikais neretai mirštama ligoninėje, mažėja ir pasakojimų apie priešmirtinių vaizdinių regėjimą, nors dar XX a. tai buvo gana dažnas reiškinys.

Nors kupiškėnams nesmagu ir sunku kalbėti apie mirtį, sielą ir pomirtinį gyvenimą, tai tik rodo šio egzistencijos etapo svarbą Kupiškio valsčiaus gyventojams. Mirties samprata šiame regione nėra vienapusiška, joje atsiskleidžia ne vieno informacijos šaltinio ir žmogaus jausmų sankirtos, būtent todėl sunku atskleisti tik vieną galimą variantą kalbant ir nagrinėjant kupiškėnų mirties ir anapusinio pasaulio koncepcijas.

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2015 11 30, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2016 11 28, pirmą kartą paskelbtas 2016 12 29 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029-0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2016-30/59-277/EL.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Kupiškis“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Aušra Jonušytė*).

Straipsnio kalbos redaktorė *Vida Kasparavičienė*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).